

KS. MATEUSZ POTOCZNY

Wydział Teologiczny Uniwersytetu Opolskiego

PRAXIS I TEOLOGIA CHRZTU W LITURGICZNEJ TRADYCJI SYRO-ORIENTALNEJ

Słowa kluczowe: chrzest, misterium, sakrament, Kościół Wschodu, tradycja syro-orientalna

1. Wstęp. 2. Początki misterium chrztu w tradycji syro-orientalnej. 2.1. *Acta Thomae*. 2.2. *Didascalia Apostolorum*. 3. Ojcowie – liturgiści. 3.1. Efreem Syryjczyk. 3.2. Narsaj z Nisibis. 4. Misterium chrzcielne w myśli patriarchy Tymoteusza II. 5. Aktualne ordo chrzcielne Kościoła Wschodu i jego teologia. 6. Zakończenie

1. WSTĘP

Dla wszystkich chrześcijan, bez względu na denominację, sakrament¹ chrztu świętego pozostaje podstawowym elementem życia chrześcijańskiego. Choć teologiczna ekspresja w każdej z tradycji liturgicznych wypracowała własne rozumienie i terminologię sakramentalną, to jednak wydaje się, że dla wszystkich oczywista jest prawda zawarta w KPK kan. 849 nazywająca chrzest „bramą sakramentów”. Praktyka liturgiczna i związana z nią teologia chrzcielna bogata jest w pełne symboliki gesty i obrazy, z których część stanowi wspólne dziedzictwo całego Kościoła Chrystusowego, niektóre zaś są fenomenami obecnymi w konkretnych wspólnotach Kościołów apostołskich i stanowią oryginalne odniesienie do mentalności i kultury ludzi będących podmiotami konkretnej liturgii.

¹ Należy pamiętać, że rozumienie sakramentu w Kościele Wschodu jest nieco inne niż w Kościele rzymskim. Etymologicznie słowo *rāzā* jest bliższe greckiemu *μυστήριον* – „misterium” niż łacińskiemu *sacramentum* i najczęściej bywa rozumiane jako akt Kościoła, transcendentny wobec konkretnego momentu historycznego. W akcie tym uobecnia się zbawcze wydarzenie Jezusa Chrystusa i ukierunkowuje się ono na eschatologiczne powtórne przyjście Pana. Dzięki uczestnictwu w tak pojętym misterium chrześcijanin otrzymuje udział w śmierci i zmartwychwstaniu Jezusa Chrystusa oraz zadatek życia w przyszłym Królestwie. Por. B. Soro, *Understanding Church of the East Sacramental Theology: The Theodorian Perspective*, w: J. Marte, G. Wilflinger, *Syriac Dialogue. Fourth Non-Official Consultation on Dialogue Within the Syriac Tradition*, Vienna 2001, 22–23; Ch. Baumer, *The Church of the East. An Illustrated History of Assyrian Christianity*, London 2016, 119–122.

Kościół należący do syro-orientalnej rodziny liturgicznej² stanowi niezwykle ciekawy materiał badawczy w przestrzeni sakramentologii liturgicznej. Wynika to z faktu, że są one przedstawicielami autentycznie azjatyckiego chrześcijaństwa, w dużej mierze ukształtowanego w środowisku semickim poza granicami Imperium Rzymskiego, przez co zachowały wyjątkowe elementy liturgiczne i teologiczne³. Misterium chrztu świętego (*rāzā d-m' mādā qudšā*), dzięki wielkim komentatorom liturgii, zyskało tu niezwykle bogatą metaforykę interpretacyjną⁴.

Przedmiot niniejszego studium stanowi refleksja nad praktyką liturgiczną oraz teologią, jakie rozwinęły się w przestrzeni starożytnej i czcigodnej tradycji wschodnio-syryjskiej.

2. POCZĄTKI MISTERIUM CHRZTU W TRADYCJI SYRO-ORIENTALNEJ

Udzielanie chrztu świętego jako wyraz włączenia nowego członka do wspólnoty Kościoła od samego początku było dla chrześcijan oczywistą odpowiedzią na wezwanie Chrystusa: „Idźcie więc i nauczajcie wszystkie narody, udzielając im chrztu w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” (Mt 28, 19). Z przekazów biblijnych wiemy, że ten nakaz Pana Jezusa uczniowie realizowali niemal natychmiast po wydarzeniach paschalnych, a jego przyjęcie było warunkiem *sine qua non* otwarcia nowemu uczniowi Chrystusa bram wiary⁵. Jednakże dane dotyczące pierwotnej praktyki liturgicznej są dosyć skromne. Bazując na posiadanych informacjach, należy stwierdzić, że materialnie ów pierwotny chrzest składał się z całą pewnością z dwóch komponentów: zanurzenia w wodzie oraz wypowiedzenia formuły trynitarnej (por. Dz 8, 38–39). Czy obrzęd zawierał jeszcze inne czynności rytualne? Wiemy, że w niektórych przypadkach bezpośrednio po chrzcie na neofitę nakładano ręce (zob. Dz 19, 1–6). Ponadto w Kościele Apostołów chrztu udzielano w różnorodnych okolicznościach zarówno ludziom dorosłym (Dz 8–10), jak i całym rodzinom (Dz 16, 29–33)⁶. Jednocześnie warto zaznaczyć, że już wtedy chrzest zyskiwał różne interpretacje symboliki teologicznej. Zgodnie z przekazem Ewangelii św. Jana chrzest niósł w sobie przesłanie pneumatologiczne i był traktowany jako nowe narodzenie z wody i Ducha Świętego (por. J 3, 5). Z kolei u św. Pawła, którego znawca tematyki Everett Ferguson nazywa centralną postacią naukowej refleksji nad teologią chrztu, na pierwszy plan wyłania się chrystologiczny aspekt tegoż misterium, którego głów-

² Do syro-orientalnej rodziny liturgicznej należą dziś: Asyryjski Kościół Wschodu, Kościół Chaldejski oraz Kościół Syromalabarski. Ze względu na fakt, iż wierni tej tradycji nie potępili Nestoriusza do dziś bywają oni błędnie nazywani nestorianami. Charakterystyczne elementy liturgiczne tych wspólnot zob. M. Potoczny, *Rodziny liturgiczne chrześcijańskiego Wschodu – panorama*, Teologia i Człowiek 25 (2014) 1, 172–174.

³ Por. S. Brock, *The Holy Spirit in the Syrian Baptismal Tradition*, Kottayam 1979, 1.

⁴ Zob. S. Brock, *Some Important Baptismal Themes in the Syriac Tradition*, The Harp 4 (1991), n. 1, 2, 3, 189–214.

⁵ M. Righetti, *Storia liturgica*, Vol. IV, *I sacramenti – i sacramentali*, Milano 2014³, 28.

⁶ Por. L. Arangassery, *Holy Baptism in the Syriac East*, Santa 2010, 11–12.

nymi cechami charakterystycznymi są wszczęcie wierzącego w śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa oraz w Jego mistyczne ciało, tj. Kościół⁷. Zatem biblijna symbolika widziałaby w źródle chrzcielnym zarówno łono nowego życia, jak i grób dla starego człowieka, będący przygotowaniem do zmartwychwstania z Chrystusem. Stefano Parenti zauważa, że Kościoły syryjskie ukształtowały swoją chrzcielną wizję w odniesieniu do obu tych interpretacji teologicznych⁸.

Należy przyjąć, że w okresie tzw. improwizacji liturgicznej, poprzedzającej kodyfikację, kształtujący się obrzęd sakramentalny z całą pewnością przybierał liczne formy i to nie tylko w zestawieniu różnych tradycji liturgicznych, ale również w ramach tylko jednej, czego świadectwa znajdujemy już w najstarszych pismach patrystycznych syryjskiego Orientu⁹. Przekazy z II w. wskazują na dwa istotne elementy udzielania chrztu:

- a) namaszczenie olejem,
- b) zanurzenie w wodzie.

Element namaszczenia w niektórych Kościołach dość szybko zastąpił wcześniejszy gest włożenia rąk i chociaż wydaje się, że był on orientalnego pochodzenia heterodoksyjnego, Paul Kadicheeni zauważa, że nigdy nie został potępiony przez autorów ortodoksyjnych¹⁰.

Z powyższymi elementami z całą pewnością związane były również elementy katechetyczne o zabarwieniu chrystologicznym, mające na celu zapoznanie katechumena i neofity z osobą i dziełem Jezusa Chrystusa. Jednakże trzeba pamiętać, że te pierwotne formy udzielania sakramentu były dalekie od bogatych form celebracyjnych, jakie na przestrzeni wieków rozwinęły się w różnych tradycjach liturgicznych¹¹. Sięgając do najstarszych tekstów syryjskiej chrześcijańskiej starożytności, łatwo się przekonać jak różnorodne były praktyki chrzcielne i związana z nimi symbolika teologiczna. Do dziś zachowało się wiele istotnych z punktu widzenia podjętej tematyki tekstów źródłowych, które traktują o różnych aspektach syryjskiego misterium chrztu świętego. W dalszej części opracowania ograniczymy się do przywołania jedynie kilku najistotniejszych przekazów patrystycznych oraz późniejszych, które istotnie wpłynęły na ukształtowanie się rytu i teologii sakramentu.

Do najstarszych spisanych świadectw liturgicznych wschodnio-syryjskiej starożytności z całą pewnością należą dwa dokumenty znane jako *Acta Thomae* i *Didascalia Apostolorum*. Niektórzy autorzy wskazują, że to właśnie w tych źródłach należy szukać obrzędowego wzorca przyjętego i dopracowanego później przez Kościół Wschodu¹².

⁷ Por. E. Ferguson, *Baptism in the Early Church: History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Grand Rapids 2009, 165.

⁸ Por. S. Parenti, *L'iniziazione cristiana in Oriente*, w: *Scientia liturgica: manuale di liturgia*, Vol. 4: *Sacramenti e Sacramentali*, ed. A.J. Chupungco, Casale Monferrato 1998, 52.

⁹ Por. S.E. Myers, *Initiation by Anointing in Early Syriac-Speaking Christianity*, *Studia Liturgica* 31 (2001) 152.

¹⁰ Zob. P.B. Kadicheeni, *The Mystery of Baptism in „The Causes of the Seven Mysteries of the Church” of Timothy II Nestorian Patriarch (1318–1332)*, Roma 1972, 5.

¹¹ Por. M. Righetti, dz.cyt., 29.

¹² Zob. B.D. Spinks, *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism. From the New Testament to the Council of Trent*, Aldershot 2015, 71.

2.1. *ACTA THOMAE*

Apokryficzny tekst *Dzieje Świętego Tomasza Apostoła* (*Acta Thomae*) napisany został prawdopodobnie w III w. i należy do najważniejszych pism związanych z osobą św. Tomasza. Choć zachował się głównie w wersji greckiej, to bez wątpienia należy do dziedzictwa tradycji syryjskiej. Oprócz informacji dotyczących misji świętego zawiera on również teksty liturgiczne, rzucające światło m.in. na najbardziej pierwotne praktyki chrzcielne ówczesnych Syryjczyków¹³. W podaniu pięciokrotnie prezentowany jest chrzest udzielany przez apostoła: indyjskiemu królowi Guandaphurowi, kobiecie opętanej przez demona, Mygdonii, Sifuirowi i Vizanowi. W każdym przypadku obrzęd ten jest nieco inny¹⁴.

Ponieważ cały obrzęd określa się w apokryfie terminem „pieczęć” (gr. σφραγῖδα; syr. *hatmā*, *rušmā*), co w teologii najczęściej odnosi się do symboliki oleju i związanego z nim działania Ducha Świętego¹⁵, wydaje się, że już w tym czasie namaszczenie miało u Syryjczyków centralne znaczenie chrzcielne¹⁶. Ponieważ jedynie w syryjskim rękopisie *Dziejów Tomasza* jest mowa o chrzcie z wody, a tekst grecki mówi jedynie o oleju, niektórzy badacze sugerują, że w najwcześniejszym, niespisanym jeszcze *taksā*¹⁷ omawianej tradycji woda była co najwyżej elementem opcjonalnym (*sic!*), do istoty zaś miało należeć jedynie namaszczenie, będące swoistym „aktem własności” wypisanym przez Kościół w imieniu Boga na nowym członku wspólnoty¹⁸. Choć w opisie chrztu króla Gundaphara namaszczenie następowało po *immersio*¹⁹, to jednak wydaje się, że nie jest to pierwotny obrzęd syryjski (taka sekwencja może być wynikiem dodatków późniejszej redakcji)²⁰. Sebastian Brock zauważa, że w tradycjach syryjskich namaszczenie udzielane po obrzędzie zanurzenia nie było znane do V w.²¹ i dlatego jako prawdopodobną strukturę obrzędu sprawowanego w czasie redakcji tekstu należy raczej wskazać tę z opisu chrztu niejakiej Mygdonii, gdzie sekwencja czynności wygląda następująco:

¹³ J.W. Childers, *Thomas Acts of*, w: S.P. Brock, A.M. Butts, G.A. Kiraz, L. Van Rompay, *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway 2011, 410. W chrześcijańskiej Syrii pierwszych wieków powstawały liczne „żywoty” apostołów, które nazywa się wspólnym tytułem *Syryjskie* lub *Apokryficzne Akta Apostołów*, na które składały się historie Piotra, Pawła, Jana i innych. Jednakże najważniejszym z tych dokumentów był niewątpliwie prezentowany zbiór opowiadań o św. Tomaszu. Por. M.E. Johnson, *The Rites of Christian Initiation: Their Evolution and Interpretation*, Collegeville 2007, 55.

¹⁴ Zob. B.D. Spinks, dz.cyt., table 2.1, 22.

¹⁵ Zob. K.O. Sandnes, *Seal and Baptism in Early Christianity*, w: D. Hellholm, T. Vegge – in., *Ablution, Initiation, and Baptism: Late Antiquity, Early Judaism*, Berlin 2011, 1457. Zob. J. Payne Smith (Mrs. Margoulouth), *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford 1903 164, 536; R. Romizi, *Greco antico. Vocabolario greco-italiano etimologico e ragionato*, Bologna 2007³, 1288.

¹⁶ Por. E. Ferguson, dz.cyt., 430, 434–435; M.E. Johnson, dz.cyt., 58.

¹⁷ *Taksā* – odpowiednik łacińskiego *ordo*. W niniejszym opracowaniu będziemy się posługiwali zamiennymi obydwojoma terminami.

¹⁸ S.E. Myers, art.cyt., 150. Por. S. Brock, *The Holy Spirit in the Syrian Baptismal Tradition*, Kottayam 1979, 24–25.

¹⁹ Zob. B.D. Spinks, dz.cyt., 20–21.

²⁰ Por. E. Ferguson, dz.cyt., 429–435.

²¹ S. Brock, *The Holy Spirit...*, dz.cyt., 2.

- a) namaszczenie przedchrzcielne,
- b) chrzest,
- c) Eucharystia²².

Obecność innych namaszczeń chrzcielnych w *Dziejach* wydaje się efektem późniejszych dodatków. Gabriele Winkler dowodzi, że praktykowanie namaszczeń chrzcielnych było u Syryjczyków procesem kształtującym się w sposób linearny. Jako pierwsze pojawiło się namaszczenie przedchrzcielne polegające na naznaczeniu głowy. Z czasem dołączono drugie, bezpośrednio poprzedzające chrzest, podczas którego namaszczone było całe ciało kandydata. Jako ostatnie miało pojawić się w praktyce Kościoła Wschodu namaszczenie następujące po obmyciu z wody²³. Warto zwrócić uwagę na przekazany w narracji fakt, zgodnie z którym obmycie chrzcielne miało dokonywać się w ósmym dniu od rozpoczęcia obrzędu, co może stanowić analogię z żydowską praktyką obrzezania²⁴. W prezentowanym apokryfie obrzędowi chrztu towarzyszyła również obecność młodzieńców z lampami, co z całą pewnością miało symbolizować oświecenie chrzcielne²⁵, oraz modlitwa zawierająca epiklezę:

Przyjdź, o święte imię Mesjasza; przyjdź, mocy łaski z wysoka; przyjdź, doskonałe miłosierdzie; przyjdź, najwspanialszy darze; przyjdź, rozdzielający błogosławieństwo; przyjdź, objawiający ukryte tajemnice; przyjdź, matko siedmiu domów, których odpoczynek był w ósmym; przyjdź, zwiastunie pojednania i przemów do tych młodych; przyjdź, o Duchu świętości, i oczyść ich nerki i serca²⁶.

2.2. DIDASCALIA APOSTOLORUM

Kolejny istotny dokument, na którym opiera się liturgiczne dziedzictwo syryjskiego Orientu, to pochodzące z pierwszej połowy III w. *Didascalia Apostolorum*, znane jako *Katolicka nauka dwunastu Apostolów i świętych uczniów Zbawiciela naszego*²⁷. Choć nie znajdujemy tu samodzielnego traktatu o obrzędach chrzcielnych, to jednak dzieło to rzuca światło na praktyki inicjacyjne wschodniej Syrii pierwszych wieków. Komentując ów tekst, E. Ferguson zauważa, że i tu zanurzenie chrzcielne poprzedzone było namaszczeniem. Praktyka chrzcielna przewidywała tu pierwsze namaszczenie, którego dokonywał biskup na głowie kandydata (symbolika nawiązywała do starotestamentalnych namaszczeń kapłanów i królów), oraz namaszczenie całego ciała poprzedzające *immersio*. Zgodnie z przekazem namaszcze-

²² Zob. *Apocryphal Acts of the Apostles*, t. 2, ed. By W. Wright, London 1871, 258.

²³ Por. G. Winkler, *The Original Meaning of the Prebaptismal Anointing and Its Implications*, w: M.E. Johnson (ed.), *Living Water, Sealing Spirit: Readings on Christian Initiation*, Collegeville 1995, 66.

²⁴ Zob. *Apocryphal Acts of the Apostles*, t. 2, dz.cyt., 166. Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 21. Analogia obrzezania pojawia się często w syryjskiej symbolice chrzcielnej. Będziemy do niej nawiązywać w dalszej części opracowania.

²⁵ S.E. Myers, art.cyt., 153.

²⁶ *Apocryphal Acts of the Apostles*, t. 2, dz.cyt., 166–167.

²⁷ Zob. F. Drączkowski, *Didaskalia Apostolskie* w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1979, 1303–1304.

nia całego ciała kobiet miały dokonywać inne kobiety, najlepiej diakonisy, a jedynie w razie ich braku zadanie to spoczywało na szafarzu sakramentu (rozdz. 16)²⁸.

Obrzędy chrzcielne w *Didascalia Apostolorum* bogate są już w symbolikę teologiczną. Podkreśla się tu fakt skuteczności sakramentu w gładzeniu każdego grzechu. Nie jest on jedynie jedną z form oczyszczenia, jakie znali Żydzi, gdyż jego skutki są całkowite i nieodwołalne. Jednakże już wówczas podkreślano, że łaska chrzcielna jest jednorazowa, tzn. że człowiek nie mógł zgrzeszyć po ich przyjęciu, gdyż ten, kto ciężko grzeszy po chrzcie, skazuje się na Gehennę ognia. Autor narracji jako przykłady grzechów śmiertelnych, które popełnione po chrzcie nie mogą zostać zmyte przez „wszelką wodę na ziemi” wymienia zdradę małżeńską i cudzołóstwo²⁹.

Warto zauważyć, że w obydwu zaprezentowanych świadectwach istotne znaczenie podczas chrztu przypisuje się namaszczeniu. Również w innych źródłach tego okresu znajdujemy informacje mówiące, że to właśnie dzięki tej symbolicznej czynności możemy nazywać się chrześcijanami³⁰. Ponadto waga, jaką przypisuje się tu olejowi namaszczenia, z całą pewnością wpłynęła na ukształtowanie się w późniejszym okresie namaszczenia następującego po *immersio*³¹.

Sebastian Brock wyjaśnia powód, dla którego do pierwotnie istniejącego namaszczenia przedchrzcielnego dodano z czasem kolejne, które bezpośrednio poprzedzało obmycie chrzcielne. Autor zwraca uwagę, że nie tylko kontakt z innymi tradycjami liturgicznymi, w których to przedchrzcielne namaszczenie miało charakter ochronny i było egzorcyzmem, wpłynął na ponowne przemyślenie znaczenia namaszczenia w Kościele Wschodu. Chodziło tu także o praktyczny rozdział funkcji przy pierwotnym namaszczeniu: biskup namaszczał czoło kandydata, a diakon/diakonisa całe ciało³². Antiocheńskie *Konstytucje Apostolskie* z końca IV w. ukazują ukształtowany już ryt, w którym namaszczenia poprzedzające chrzest wiążą się z łaską „odpuszczenia grzechów”, a to, które następuje po obmyciu z wody, jest ściśle związane z działaniem Ducha Świętego i symbolizuje „pieczęć przymierza” (gdzie w pewnym sensie możemy dopatrywać się embrionalnego stadium tego, co w katolickiej teologii nazywa się sakramentem bierzmowania)³³. Wykształcenie się tego namaszczenia, zdaniem Brocka, jest naturalnym powrotem do pierwotnego znaczenia pierwszego namaszczenia przedchrzcielnego, tj. wspomnianego już wy-

²⁸ E. Ferguson, dz.cyt., 438–439.

²⁹ Tamże.

³⁰ Por. Theophilus, *Ad Autolycus* 12 w: *Ante-Nicene Fathers. Theophilus to Autolycus*, t., ed. by 2, M. Dods, Grand Rapids 1956, 92. W języku syryjskim występuje tu swoista gra słów: chrześcijanin to nie tylko *kristiānā*, ale także *mšihāyā*, z kolei namaszczenie to *mšihūtā*, a olej to *mešhā*, a nasz Pan Jezus Chrystus to *māran yišu' mšihā*.

³¹ W wielu tradycjach – także zachodniosyryjskiej – rozróżnia się materię namaszczenia przedchrzcielnego i pochrzcielnego. Autorzy na wzór praktyki greckiej mówią, że do tego pierwszego używano oleju zwanego *elaion*, a do drugiego *myron*. Jednakże w tradycji syro-orientalnej jest mowa jedynie o oleju oliwnym. Por. S. Brock, *The Holy Spirit...*, dz.cyt., 25.

³² Por. tamże.

³³ Por. M.J. Birnie, *Baptism, Confirmation and Eucharist in the Church of the East*, w: J. Marte, G. Wilflinger, *Syriac Dialogue. Fourth...*, dz.cyt., 69. O symbolice trzech namaszczeń powiemy w części prezentującej współczesny obrzęd chrzcielny tradycji syro-orientalnej.

żej „aktu własności”³⁴. Sam autor przestrzega jednak przed zbyt europejskim podejściem do kwestii namaszczenia i związanej z nim symboliki działania Ducha Świętego. Brock, odwołując się do stwierdzenia Filoksena z Mabbug, przypomina, że każdy chrześcijanin otrzymuje Ducha Świętego z oleju i wody; zatem błędnym jest stosowanie tu zachodniego klucza, polegającego na rozdzieleniu misterium chrzcielnego na chrzest i bierzmowanie. Autor zauważa, że woda i olej w sakramencie chrztu tradycji syryjskich równoważą się tak, jak słowa ustanowienia i epikleza w liturgii eucharystycznej³⁵.

3. OJCOWIE – LITURGIŚCI

W pierwotnym stadium liturgia syryjska wschodnia i zachodnia rozwijała się według wspólnych źródeł i często odwoływała się do tych samych paradygmatów. Ojcowie syryjscy pierwszych wieków dość często nawiązywali w swoich pismach do symboliki chrzcielnej.

3.1. EFREM SYRYJCZYK

Z całą pewnością do najwybitniejszych teologów tego kręgu kulturowego należy zaliczyć Efrema Syryjczyka (†373). Mówiąc o misterium chrztu świętego, ów autor zwraca uwagę na istotne znaczenie oleju, który, poprzedzając obmycie chrzcielne, przynosi odpuszczenie grzechów. W jednym z hymnów *O dziewictwie* Efrema nazywa olej „drogim przyjacielem”³⁶ Ducha Świętego (*rḥumā hu ger haw mešhā d-ruḥ qudšā*)³⁷, dzięki któremu ów Duch pozostawia niezatarte znamię na swej owcy. W innych miejscach Efrema odwołuje się do chrztu Chrystusa, nazywając go prototypem chrztu chrześcijańskiego, gdzie łono Jordanu staje się pierwszym źródłem każdego obmycia chrzcielnego: tak jak łono Maryi dało życie Jezusowi, tak łono Jordanu daje je każdemu chrześcijaninowi³⁸. Michael Birnie zauważa, że dla Efrema namaszczenie chrzcielne związane jest z przebaczeniem i łaską oczyszczenia z grzechów, sam chrzest zaś wiąże się z uświęceniem i przybraniem w odzienie chwały³⁹.

W typologii chrzcielnej nisybijski poeta często sięga do obrazów zaczerpniętych z narracji Starego Testamentu. Fergusson zwraca uwagę, że do głównych ele-

³⁴ Zob. S. Brock, *The Holy Spirit...*, dz.cyt., 25.

³⁵ Por. tamże, 27–28. Właściwie w przypadku Kościołów syryjskich należałoby mówić nie odrębnie o chrzcie, bierzmowaniu i Eucharystii, ale o jednym sakramencie inicjacji. Dietmar W. Winkler zauważa, że dar Ducha Świętego (łac. bierzmowanie) jest integralnym elementem i naturalną konsekwencją obmycia chrzcielnego, których *climax* znajduje się w przyjęciu Eucharystii. Zob. D.W. Winkler, *Rediscovering the Common Syriac Heritage: Sacramental Theology and Sacrament of Initiation*, w: J. Marte, G. Wilflinger, dz.cyt., 12.

³⁶ Czy wręcz: „ukochanym Ducha Świętego”.

³⁷ Ephraem, *De virginitate*, 7,6, ed. E. Beck, CSCO 223, Syr 94, Louvain 1962, 26.

³⁸ B.D. Spinks, dz.cyt., 53–54. Stąd nazwa źródła chrzcielnego we współczesnym *ordo* – zob. ostatnia część niniejszego opracowania.

³⁹ Por. M.J. Birnie, art.cyt., 69.

mentów starotestamentalnej symboliki chrzcielnej należą tu potop i *exodus*. Ponadto, sięgając do żydowskiej obrzędowości, Efrem wskazuje dodatkowo trzy elementy typiczne, którym chrzest nadał zupełnie nową jakość; są to: obrzezanie, rytualne obmycie oraz pokropienie hizopem (wodą i krwią). Mówiąc o obrzezaniu, Efrem zwraca uwagę na fakt, że w odróżnieniu od żydowskiego obrzędu, naznaczającego człowieka w widzialny sposób, w momencie chrztu dokonuje się ono w sposób niewidzialny, mocą Ducha Świętego. Efekty chrześcijańskiego obrzezania znacznie przewyższają te wynikające z obrzezania starotestamentalnego. Otrzymane w momencie chrztu łaski – uwolnienie od grzechu oraz życie wieczne – nie są jedynie przejściowe, lecz wieczne⁴⁰.

Na podstawie tekstów Efrema możemy odtworzyć generalny zarys ówczesnego *ordo* chrzcielnego praktykowanego w kontekście Kościołów Edessy i Nisibis. Zasadniczo chrztu udzielano w okresie wielkanocnym, a sam obrzęd poprzedzony był postem⁴¹. Szafarzem sakramentu był biskup, któremu asystowali kapłani oraz diakoni. Sam obrzęd według opisu Efrema wyglądałby następująco:

- a) poświęcenie wody chrzcielnej z zanurzeniem w niej krzyża⁴²;
- b) namaszczenie kandydata;
- c) chrzest poprzez *immersio*⁴³, któremu towarzyszyły słowa formuły trynitarniej.

Jest wielce prawdopodobnym, że w formule modlitwy poświęcenia wody pojawiała się symbolika ognia wskazująca na cudowne działanie Ducha Świętego, czego wyraz znajdujemy w jednej ze stanc⁴⁴ dziesiątego *Hymnu o wierze*:

Spójrz, ogień i Duch są w łonie tej, która Cię zrodziła, ogień i Duch są w rzece, w której zostałeś ochrzczony. ogień i Duch są w naszym chrzcielnym źródle, w Chlebie i kielichu są ogień i Duch Święty⁴⁵.

Everett Ferguson zauważa, że w pismach Efrema duży nacisk położony jest na ukazanie chrztu jako przestrzeni działania całej Trójcy Świętej, czego jaskrawy wyraz możemy odnaleźć w komentarzu do *Diatessaronu*⁴⁶:

To nie woda naszego pojednania jest tym, co nas oczyszcza. Raczej to imiona [Trójcy Świętej – dod. tłumacza angielskiego] wypowiedane nad nią dają nam pojednanie⁴⁷.

⁴⁰ Zob. E. Ferguson, dz.cyt., 499–501. Autorzy wskazują, że właśnie ludzka śmiertelność i grzeszność są przymiotami czyniącymi zasadną potrzebę chrztu. Por. M.J. Birnie, art.cyt., 70.

⁴¹ Ephraem, *De virginitate*, 7,2, 25.

⁴² S. Brock, *The Epiklesis in the Antiochene Baptismal Ordines*, w: Aa. Vv. *Symposium Syriacum 1972*, (Orientalia Christiana Analecta, 197), Roma 1974, 183–215; Ephraem, *De virginitate*, 15, 6, 53.

⁴³ Ephraem, *De virginitate*, 7, 10, 27.

⁴⁴ Stanca to grupa linijek w wersach, które zazwyczaj nie przekraczają dwunastu. Zob. J.A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Chichester 2013, 680.

⁴⁵ Ephrem, *Hymn o wierze*, 10, 17, w: Ephraem, *De fide*, 10, 17, ed. E. Beck, CSCO 154, Syr 73, Louvain 1955, 50 (tłum. własne).

⁴⁶ E. Ferguson, dz.cyt., 506–508.

⁴⁷ Ephrem, *Commentary on Tatian's Diatessaron*, (16, 29), C. McCarthy (ed.), Oxford 1993, 259.

3.2. NARSAJ Z NISIBIS

Chociaż tematyka chrzcielna była silnie zakorzeniona w twórczości św. Efrema, to jednak wiadomości dotyczące *praxis* są tu dość ubogie. Komentatorzy liturgii syro-orientalnej jednoznacznie wskazują, że jednym pierwszym z Ojców, który szczegółowo podał strukturę chrzcielnego *ordo* oraz wynikająca z niej teologię chrztu tej tradycji był Narsaj (†502), pochodzący z ‘Aïn Dulbē w północnej Mezopotamii. Ów autor, wykształcony w Edessie, z inspiracji biskupa Bar Šaumy założył słynną „drugą” szkołę teologiczną w Nisibis. Pozostawił po sobie ponad 360 *mimre*⁴⁸, z których duża część podejmuje tematykę liturgiczną⁴⁹. Wśród nich znajdujemy trzy, które wprost odnoszą się do misterium chrztu świętego (*mimre* 17, 21, 22⁵⁰). Opisywany przez Narsaję obrzęd, choć zawarty został w homiliach, ukazuje dość dobrze rozwinięte *ordo* chrzcielne, które składało się z następujących elementów:

- a) wyrzeczenia się szatana,
- b) wyznania wiary,
- c) poparcia przez chrzestnych,
- d) ostatniego ukłęknięcia w stroju pokutnym,
- e) błogosławieństwa oleju,
- f) namaszczenia czoła,
- g) namaszczenia całego ciała,
- h) chrztu (*immersio*),
- i) Eucharystii⁵¹.

Z punktu widzenia rozwoju praktyki chrzcielnej warto zwrócić tu uwagę na kilka elementów, które ukazują nam obrzęd bardziej uformowany niż w przypadku opisanego przez Efrema. Narsaj wskazuje, że cały obrzęd rozpoczynał się od wyrzeczenia się szatana. Brian Spinks zauważa, że ceremonia zawierała również użycie odzienia z tzw. wora pokutnego⁵². Z narracji Narsaja wynika, że usytuowanie na początku obrzędu właśnie tego aktu było skutkiem rozpowszechniających się herezji. Kapłan wzywał kandydata następującymi słowami: „Wyrzeknij się teraz szatana i jego mocy i jego aniołów i jego służby i jego błędu”⁵³. Po wezwaniu z imienia wymieniani byli aniołowie szatana oraz ich błędy – są to kolejno: Mani, Walentyń, Ariusz, Eunomiusz, Apolinary, Paweł z Samosaty i Eutychiusz⁵⁴.

Warto zauważyć, że na chrześcijańskim Wschodzie wyrzeczenie się szatana nie było tylko i wyłącznie aktem formalnym, ale często towarzyszył mu dramatyzm i bogata symbolika elementów zewnętrznych, o których mówią późniejsi komenta-

⁴⁸ *Mimrā, memrā* – homilia metryczna, popularna wśród starożytnych pisarzy syryjskich. Zob. J.P. Deschler, *Word and Meaning. A Glossary in Liturgy and Iconography with Special Reference to the Theology of the Eastern Churches*, Kottayam 2012, 193.

⁴⁹ Szerzej o autorze zob. I. Ortiz de Urbina, *Patrologia Syriaca*, Romae 1958, 107–110;

⁵⁰ Tekst opracowany został w: Narsai, *The Liturgical Homilies*, t. VIII (Texts and Studies), ed. by R.H. Connolly, Cambridge 1909.

⁵¹ Por. E. Ferguson, dz.cyt., 703.

⁵² Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 71.

⁵³ Narsai, *The Liturgical Homilies...*, dz.cyt., 36.

⁵⁴ Tamże, 37.

torzy. Kandydat z bosymi stopami (czy wręcz nago – jak Adam pozbawiony chwały) zwracał się w stronę Zachodu, wyrzekał się szatana, a następnie, rozkładając ręce, trzykrotnie dmuchał w stronę złego⁵⁵.

Z wyrzeczeniem się szatana bardzo ściśle związane było również wyznanie wiary, które Fergusson nazywa jego pozytywnym odpowiednikiem⁵⁶. Wydaje się, że metaforycznie chodziło tu o niepozostawianie pustki w sercu neofity. Od momentu wyrzeczenia się zła całą przestrzeń jego serca i życia miał wypełniać Bóg.

Narsaj wspomina również o konieczności obecności rodziców chrzestnych podczas ceremonii, ich zadaniem było złożyć świadectwo o przygotowaniu kandydata oraz o jego szczerej intencji⁵⁷.

Podjmując tematykę symboliki chrzcielnej, syryjski autor wiele miejsca poświęca olejowi. Mówi np. o „żelazie oleju” trzymanego między palcami kapłana, którego ostrze znaczy ciało i zmysły⁵⁸ kandydata do chrztu, przez co wydaje się nawiązywać do wcześniejszej symboliki widzącej w obrzędzie chrześcijańską analogię duchowego obrzezania. Godna uwagi jest również upowszechniona z czasem na całym chrześcijańskim Wschodzie pasywna forma zarówno słów namaszczenia, jak i samego chrztu. Narsaj podkreśla, że kapłan nie używa tu pierwszej osoby liczby pojedynczej „ja ciebie namaszcza – ja ciebie chrzczę”, ale mówi „jest namaszczaony – jest chrzczony” co ma wskazywać na fakt, iż to sam Bóg jest sprawcą otrzymywanej w momencie sprawowania świętych czynności łaski⁵⁹.

4. MISTERIUM CHRZCIELNE W MYŚLI PATRIARCHY TYMOTEUSZA II

Zanim przejdziemy do prezentacji współczesnego obrzędu chrztu w tradycji syro-orientalnej warto choć pokrótce zatrzymać się na komentarzu liturgicznym autorstwa czternastowiecznego patriarchy i liturga Kościoła Wschodu – Tymoteusza II (†1332). Ów komentarz, będący częścią najważniejszego dzieła patriarchy *Argumenty na temat siedmiu sakramentów Kościoła* (*‘ellātā d-arze šab’ā d-‘idtā*), rzuca wiele światła zarówno na *praxis*, jak i na teologię ukształtowanego już i zreformowanego misterium chrztu w Kościele Wschodu⁶⁰. Chociaż w wielu miejscach autor wydaje się czerpać z tradycji zachodniosyryjskiej, to jednak nie wpływa to na oryginalność myśli patriarchy⁶¹. Tymoteusz już na samym początku zwraca uwagę, że chrzest daje człowiekowi doskonałość (*šumlāyā*), którą z kolei można określić trzema innymi terminami: *immersio* (*mamuditā*), oświecenie (*mnahrānuthā*) i na-

⁵⁵ Por. M. Righetti, dz.cyt., 85; B.D. Spinks, dz.cyt., 77.

⁵⁶ E. Ferguson, dz.cyt., 703.

⁵⁷ Nasrai, *The Liturgical Homilies...*, dz.cyt., 40.

⁵⁸ Zob. tamże, 41.

⁵⁹ Zob. tamże, 44, 51. Por. E. Ferguson, dz.cyt., 704–705.

⁶⁰ Tekst *Misterium chrztu* w języku syryjskim i angielskim zob: Timothy II, *The Mystery of the Baptism*, transl. P.B. Kadicheeni, Bangalore 1980. Opracowanie krytyczne i komentarz do tekstu zob: P.B. Kadicheeni, dz.cyt.

⁶¹ Zob. B.D. Spinks, dz.cyt., 77–78.

rodzenie (*maulādā*), wskazujące na uzyskaną przez neofitę szlachetną (*šqfir*) egzystencję⁶². Tymoteusz mówi też o ośmiu rodzajach chrztu, jakie zna Boża ekonomia. Wśród nich wymienia: oczyszczający ziemie potop (por. Rdz 6–7), obłok i morze (por. 1 Kor 10, 2), chrzest prawa (por. Kpł 14, 8–9), chrzest Janowy (por. Mt 3, 11), chrzest Chrystusa (por. Rz 8, 15), chrzest krwi męczeństwa, chrzest łez (por. Ps 6, 7), chrzest ognia⁶³. Ponadto Tymoteusz, mówiąc o istotnych elementach sakramentu chrztu, wymienia wodę, olej, kapłana i modlitwy kapłańskie, dodając, że przy braku któregośkolwiek z tych elementów nich nie zachodzi udoskonalenie chrzcielne (*lā meštamle laghmār*)⁶⁴. Z kolei, odnosząc się do poszczególnych elementów ceremonii (konsekracja oleju i wody chrzcielnej), Tymoteusz przyrównuje je kolejno do nasienia męskiego i kobiecego łona. Olej jest tym samym, czym nasienie (*qudš mešhā paletēh d-azrā'ā gābri*), woda zaś to analogia matczynego łona (*ken den mayā salmāh marb'ā emhāyā*)⁶⁵. Mówiąc o konsekracji wody, Tymoteusz zauważa, że używa się do niej starego oleju, który przekazywany jest w tradycji z pokolenia na pokolenie, począwszy od Apostołów⁶⁶.

5. AKTUALNE ORDO CHRZCIELNE KOŚCIOŁA WSCHODU I JEGO TEOLOGIA

Redakcja współczesnego *ordo* chrzcielnego Kościołów tradycji syro-orientalnej przypisywana jest katolikosowi Isho'yabowi III (†659). Nie oznacza to jednak, że nie było ono poddawane reformom. Badacze liturgii podkreślają, że duży wpływ na rozwój obrzędów miały tu reformy podjęte przez dwóch wielkich patriarchów okresu średniowiecza: Eliasza III (†1190) oraz Yeh'ballaha III (1317)⁶⁷.

Bez wątpienia jedną z najlepszych nowożytnych redakcji tekstu jest obrzęd wydany w Urmi w 1890 r. oraz jego angielskie tłumaczenie wydane trzy lata później w Londynie. Zawiera on bowiem treści bazujące nie tylko na rękopisie jednego *taksā* (obrzęd kapłański), ale uzupełnia pewne elementy (np. wezwania diakońskie) oparte na dodatkowych manuskryptach i ich edycjach⁶⁸. Według tego źródła współczesne *ordo* chrzcielne prezentuje się następująco:

A. Obrzędy wstępne: znak krzyża, *Gloria* – 3x, Ojciec nasz, modlitwa wstępna, Psalm 84(83), druga modlitwa (dwie wersje do wyboru).

⁶² Timothy II, dz.cyt., 5–7.

⁶³ Tamże, 10–11. Wydaje się, że Tymoteusz czerpał tu z myśli Bar Hebraeus (†1286). Por. P.B. Kadicheeni, dz.cyt., 98.

⁶⁴ Timothy II, dz.cyt., 15.

⁶⁵ Tamże, 16.

⁶⁶ Tamże, 20. Idea zdobycia namacalnych elementów łączących Kościół Wschodu z Kościołem pierwotnym jest bardzo popularna w jego nauce. Jaskrawym przykładem może być tu zaliczany do grupy misterii święty zaczn. Zob. M. Potoczny, *Malkā – asyryjski sakrament świętego zaczn. Refleksje na marginesie dyskusji*, Teologia i Człowiek 33 (2016) 1, 149–165.

⁶⁷ Por. S. Brock, *The Holy Spirit...*, dz.cyt., 19.

⁶⁸ Por. *The Liturgy of the Holy Apostles Adai and Mari, together with 2 additional liturgies to be said on certain feasts and other days, and the Order of Baptism*, Urmi 1890, V.

- B. Włożenie rąk, modlitwa i pierwsze namaszczenie: namaszcza się jedynie czoło, czyniąc na nim znak krzyża oraz wypowiadając formułę w formie biernej: „jest namaszczany”.
- C. Procesja do baptysterium: modlitwa, Psalm 45(44), 110(109), 132(131), z odmawianymi na przemian przez diakona i kapłana modlitwami i *korozuṭā*.
- D. Przygotowania źródła chrzcielnego: modlitwa, *laḳu-mārā*, napełnienie chrzcielnicy wodą, modlitwa i *Trishagion*.
- E. Liturgia Słowa: Apostoł, Ewangelia, litania i włożenie rąk.
- F. Przygotowanie oleju: *onita d-raze* i *Credo*.
- G. Konsekracja oleju: modlitwa z *Sanctus*, *Ojciec nasz*.
- H. Poświęcenie wody: wprowadzenie, wezwanie, „namaszczenie” wody, hymn (od tego momentu źródło nazywa się „Jordanem”).
- I. Drugie namaszczenie: namaszcza się całe ciało („w sposób dyskretny”).
- J. Chrzest: trzykrotne zanurzenie w wodzie z twarzą zwróconą w stronę Wschodu oraz z wypowiedzeniem formuły trynitarniej w formie pasywnej „jest chrzczony”.
- K. Trzecie namaszczenie i włożenie rąk: modlitwy wprowadzające, Psalm 95(94), dwie modlitwy włożenia rąk, namaszczenie, ukoronowanie i modlitwa.
- L. Obrzędy zakończenia: hymny, modlitwy zakończenia oraz modlitwa uwolnienia wody od jej konsekracji⁶⁹.

Powyższy schemat ukazuje oryginalny obrzęd chrzcielny syro-orientalny, będący w powszechnym użyciu w praktyce Kościoła Wschodu oraz – z pewnymi zmianami – w Kościele syromalabarskim oraz chaldejskim. Przy lekturze obrzędów uderza fakt, że są one przeznaczone do ceremonii chrzcielnej dzieci. Wielokrotnie bowiem rubryki wskazują, że kapłan namaszcza dziecko, wprowadza je do źródła chrzcielnego *etc.* Taki stan rzeczy uwarunkowany jest wykształconym na przestrzeni wieków zwyczajem, zgodnie z którym w działającym w niesprzyjających okolicznościach geopolitycznych Kościele otwarta konwersja dorosłych stała się niemożliwa i dlatego jedyną możliwą praktyką chrzcielną pozostał chrzest dzieci⁷⁰. Warto jednak zauważyć, że mimo takiego ujęcia w rubryce odnoszącej się do namaszczenia całego ciała zaznaczono, że wyjątek stanowią tu „zupełnie dorosłe kobiety i mężczyźni”⁷¹.

Z faktu przeznaczenia obrzędów do użytku na ceremonię chrzcielną dzieci wynika również brak w nim wyrzeczenia się szatana, które obecne było w pierwotnej tradycji syryjskiej. Spinks zaznacza, że w żadnym wypadku nie należy doszukiwać się tu jakichkolwiek wpływów heretyckich, ale brać pod uwagę naukę Kościoła Wschodu na temat miłosierdzia Bożego, którego darem są przyniesione do chrztu dzieci. Ponadto pomimo braku obecności jednoznacznego wyrzeczenia się zła, przepisane w obrzędzie modlitwy zawierają elementy, które z punktu widzenia teologii można nazwać „prośbami o uwolnienie”. Tak więc należy stwierdzić, że syryjskie obrzędy z całą pewnością zdają sobie sprawę z grzesznej natury ludzkiej i widzą w chrzcie remedium przeciwko działaniu złego ducha⁷².

⁶⁹ Zob. tamże, 63–82. Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 74.

⁷⁰ Por. M.J. Birnie, art.cyt., 70.

⁷¹ *The Liturgy of the Holy Apostles...*, dz.cyt., 77.

⁷² Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 74.

Współczesne *ordo* chrzcielne orientalnej tradycji syryjskiej, choć różne od jego pierwotnych wersji, zawiera pewne elementy, które jednoznacznie czynią zeń dziedzica wielkiej tradycji czasów Efrema i Narsaja. Michael Birnie zauważa, że teologiczne ukierunkowanie misterium chrzcielnego należy dzielić na trzy części, każda korespondująca z jednym namaszczeniem jej przysługującym⁷³.

Obrzędy chrzcielne i związane z nimi modlitwy w tradycji syro-orientalnej podkreślają głęboką teologię chrztu, wskazując z jednej strony na jego chrystologiczny charakter, z drugiej zaś na trynitarny wymiar całego działania boskiego w tymże misterium⁷⁴.

W Kościele Wschodu do dnia dzisiejszego tradycyjnie zwyczajnym czasem udzielania sakramentu chrztu – lub jak chcą niektórzy – sakramentu inicjacji chrześcijańskiej – jest Wielkanoc. Oczywiście praktyka ta doskonale wkomponowuje się chrześcijańską *praxis* znaną już w pierwszych wiekach Kościoła. Warto przywołać słowa jednego ze średniowiecznych komentatorów omawianej liturgii. Zauważył on, że choć chrzest Chrystusa wspomina się w dzień Epifanii, to jednak najważniejszym momentem na chrzest ucznia Pańskiego jest Wielkanoc, gdyż dzięki temu misterium mamy udział w śmierci i zmartwychwstaniu Chrystusa⁷⁵.

6. ZAKOŃCZENIE

Współczesne syro-orientalne *ordo* chrzcielne jest bez wątpienia jednym z najbardziej oryginalnych obrzędów inicjacji chrześcijańskich, jakie istnieją w łonie Kościoła powszechnego. Wynika to głównie z faktu jego starożytności. Choć prawdą jest, że ulegało ono kilku reformom, to jednak – jak zauważa Sebastian Brock – nie zniszczyły one nic ze starożytnego zmysłu wiary i semickiej wrażliwości orientalnych Syryjczyków⁷⁶.

Podjęta w niniejszym studium refleksja dotyczy zarówno historii praktyki, jak i teologicznego rozumienia misterium chrztu w przestrzeni czcigodnego Kościoła Wschodu. Wydaje się, że do najbardziej charakterystycznych elementów praktyki chrzcielnej należą tu namaszczenia, niosące w sobie niezwykle bogatą teologię. Wciąż kwestią otwartą pozostaje pytanie o miejsce i obecność sakramentu bierzmowania w omawianej tradycji. Wśród autorów panuje szereg rozbieżnych czasem opinii. Niektórzy – jak Birnie – uważają, że ostatnie w kolejności namaszczenie, następujące po *immersio*, jest właśnie tym samym, czym w tradycji katolickiej sakrament dojrzałości chrześcijańskiej⁷⁷. Inni – np. Spinks – odnosząc się do tych kwestii, są raczej sceptyczni i uważają, że nazywanie trzeciego namaszczenia „bierzmowaniem” jest z wielu powodów wątpliwe i jawi się jako owoc zachodniej ignorancji, która nijak się ma do tradycji Kościoła Wschodu⁷⁸.

⁷³ M.J. Birnie, art.cyt., 71–73.

⁷⁴ Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 75.

⁷⁵ R.H. Connolly, *Anonymi Auctoris Expositio Officiorum Ecclesiae Georgio Arbelensi vulgo adscripta, Accedit Abrahæ Bar Lipheh Interpretatio Officiorum*, t. 2, CSCO 72, Syr 29, Louvain 1913, 88. Por. B.D. Spinks, dz.cyt., 76.

⁷⁶ Por. S. Brock, *The Holy Spirit...*, dz.cyt., 2.

⁷⁷ Zob. M.J. Birnie, art.cyt., 73.

⁷⁸ B.D. Spinks, dz.cyt., 80.

BIBLIOGRAFIA

- Apocryphal Acts of the Apostles*, t. 2, ed. by Wright W. London: Williams and Norgate 1871.
- Arangassery L., *Holy Baptism in the Syriac East*, Santa: St Ephrem's Theological College 2010.
- Baumer Ch., *The Church of the East. An Illustrated History of Assyrian Christianity*, London: I.B. Tauris 2016.
- Birnie M.J., *Baptism, Confirmation and Eucharist in the Church of the East*, w: J. Marte, G. Wilflinger, *Syriac Dialogue. Fourth Non-Official Consultation on Dialogue Within the Syriac Tradition*, Vienna: Pro Oriente 2001, 67–77.
- Brock S., *Some Important Baptismal Themes in the Syriac Tradition*, *The Harp* 4 (1991), n. 1, 2, 3, 189–214.
- Brock S., *The Epiklesis in the Antiochene Baptismal Ordines*, w: Aa. Vv., *Symposium Syriacum 1972*, (Orientalia Christiana Analecta 197), Roma: Pontificio Istituto Orientale 1974, 183–215.
- Brock S., *The Holy Spirit in the Syrian Baptismal Tradition*, Kottayam: Jacob Vellian 1979.
- Childers J.W., *Thomas Acts of*, w: S.P. Brock. A.M. Butts. G.A. Kiraz. L. Van Rompay. *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*, Piscataway: Gorgias Press 2011, 410.
- Connolly R.H., *Anonymi Auctoris Expositio Officiorum Ecclesiae Georgio Arbelensi vulgo adscripta, Accedit Abrahæ Bar Lipheh Interpretatio Officiorum*, t. 2: CSCO 72 Syr 29, Louvain – Parisiis: Gabalda 1913.
- Cuddon J.A., *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Chichester: Wiley-Blackwell 2013.
- Deschler J.P., *Word and Meaning. A Glossary in Liturgy and Iconography with Special Reference to the Theology of the Eastern Churches*, Kottayam: SEERI 2012.
- Drączkowski F., *Didaskalia Apostolskie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, red. R. Łukaszyk. L. Bieńkowski, F. Gryglewicz, Lublin: TN KUL 1979, 1303–1304.
- Ephraem, *De fide*, ed. E. Beck, CSCO 154, Syr 73, Louvain: Imprimerie Orientaliste 1955.
- Ephraem, *De virginitate*, ed. E. Beck, CSCO 223, Syr 94, Louvain: Imprimerie Orientaliste 1962.
- Ephrem, *Commentary on Tatian's Diatessaron*, ed. by C. McCarthy, Oxford: Published by Oxford University Press 1993.
- Ferguson E., *Baptism in the Early Church: History, Theology, and Liturgy in the First Five Centuries*, Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company 2009.
- Johnson M.E., *The Rites of Christian Initiation: Their Evolution and Interpretation*, Collegeville: The Liturgical Press 2007.
- Kadicheeni P.B., *The Mystery of Baptism in „The Causes of the Seven Mysteries of the Church” of Timothy II Nestorian Patriarch (1318–1332)*, Roma: Angelicum 1972.
- Myers S.E., *Initiation by Anointing in Early Syriac-Speaking Christianity*, *Studia Liturgica* 31 (2001), 150–170.
- Narsai, *The Liturgical Homilies*, t. VIII (Texts and Studies), ed. by R.H. Connolly, Cambridge: University Press 1909.
- Ortiz de Urbina I., *Patrologia Syriaca*, Romae: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum 1958.
- Parenti S., *L'iniziazione cristiana in Oriente*, w: *Scientia liturgica: manuale di liturgia*, Vol. 4: *Sacramenti e Sacramentali*, ed. A.J. Chupungco Casale Monferrato: Piemme 1998, 50–70.
- Payne Smith J. (Mrs. Margouliouth), *A Compendious Syriac Dictionary*, Oxford: University Press 1903.
- Potoczny M., *Malkā – asyryjski sakrament świętego zaczynu. Refleksje na marginesie dyskusji*, *Teologia i Człowiek* 33 (2016) 1, 149–165.
- Potoczny M., *Rodziny liturgiczne chrześcijańskiego Wschodu – panorama*, *Teologia i Człowiek* 25 (2014) 1, 172–174.
- Righetti M., *Storia liturgica*, Vol. IV: *I sacramenti – i sacramentali*, Milano: Ancora 2014³.
- Romizi R., *Greco antico. Vocabolario greco-italiano etimologico e ragionato*, Bologna: Zanichelli 2007³.
- Sandnes K.O., *Seal and Baptism in Early Christianity*, w: D. Hellholm, T. Vegge et al., *Ablution, Initiation, and Baptism: Late Antiquity, Early Judaism, and Early Christianity*, Berlin: De Gruyter 2011, 1441–1481.

- Soro B., *Understanding Church of the East Sacramental Theology: The Theodorian Perspective*, w: J. Marte, G. Wilflinger, *Syriac Dialogue. Fourth Non-Official Consultation on Dialogue Within the Syriac Tradition*, Vienna: Pro Oriente 2001, 22–52.
- Spinks B.D., *Early and Medieval Rituals and Theologies of Baptism. From the New Testament to the Council of Trent*, Aldershot: Ashgate 2015.
- The Liturgy of the Holy Apostles Adai and Mari, together with two additional Liturgies to be said on certain feasts and other days and the Order of Baptism*, Urmi: Press of the Archbishop of Canterbury's Mission 1890.
- Theophilus, *Ad Autochrysus*, w: *Ante-Nicene Fathers. Theophilus to Autolycus*, t. 2, ed. by M. Dods, Grand Rapids: Christian Classics Ethereal Library 1956.
- Timothy II, *The Mystery of the Baptism*, transl. P.B. Kadicheeni, Bangalore: Dharmaram Publications 1980.
- Winkler D.W., *Rediscovering the Common Syriac Heritage: Sacramental Theology and Sacrament of Initiation*, w: J. Marte, G. Wilflinger, *Syriac Dialogue. Fourth Non-Official Consultation on Dialogue Within the Syriac Tradition*, Vienna: Pro Oriente 2001, 10–13.
- Winkler G., *The Original Meaning of the Prebaptismal Anointing and Its Implications*, w: ed. by M.E. Johnson, *Living Water, Sealing Spirit: Readings on Christian Initiation*, Collegeville: Liturgical Press 1995, 58–81.

PRAXIS AND THEOLOGY OF BAPTISM IN THE SYRO-ORIENTAL LITURGICAL TRADITION

Summary

The main object of this study is the baptismal Ordo of the Syro-Oriental liturgical tradition. The author, starting from the ancient sources, shows the phases of the development of the rite and of its theology. Referring to the Church Fathers like Ephrem and Narsai, he points that from ancient times the Church of the East has attached a special significance to the baptismal anointing. Indeed, in the case of this tradition the anointing is threefold: two times before the baptismal immersion and once following it. In this study a commentary of the patriarch Timothy II (1318–1332) was also presented, with some essential and original medieval ideas relating to the praxis and to the baptismal theology of the Church of the East. In the last part of the paper the author reflected on the contemporary Rite of the Baptism in the Church of the East.

Key words: Baptism, mystery, sacrament, Church of the East, Syro-Oriental tradition

Nota o Autorze

Ksiądz **Mateusz POTOCZNY**, prezbiter diecezji opolskiej, birytualista, doktor kościelnych nauk wschodnich (PIO Rzym). Specjalizuje się w liturgiach Kościołów syryjskich (studia: SEERI, Kottayam, Kerala-Indie). Adiunkt w Instytucie Liturgiki, Sztuki i Muzyki Sakralnej Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego oraz pracownik w Instytucie Badań Nauczania Papieskiego w Kamieniu Śląskim. e-mail: mpotoczny@uni.opole.pl.